

بررسی تفسیرهای تک نگاری موجود در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

سید محمد حسین موسوی مبلّغ

قرآن، ثقل اکبر و معجزه جاودانه پیامبر و کامل ترین کتاب وحی الهی است که توسط آخرین فرستاده او برای هدایت بشر، فرستاده شده است.

قرآن، مطمئن ترین منبع شناخت هستی و معارف دینی و بالنده ترین قانون زندگی انسانهایی است که اعتقاد و عمل خود را بر پایه معارف اسلامی بنیان می نهند. بنابراین تفسیر قرآن که باز نمودن زبان وحی و به نطق آوردن قرآن است، عمده ترین نقش را در شکوفایی فرهنگ اسلامی دارد، زیرا فرهنگ اسلامی نشأت گرفته از تعالیم قرآنی است، و محتوا و ارزشهای قرآنی با تفسیر، درخور فهم و درک خواهد بود.

تاریخچه تفسیر

از همان آغاز که قرآن بر پیامبر اکرم(ص) نازل شد، علم تفسیر پدید آمد. نخستین کسی که تفسیر قرآن کریم را برای مسلمانان، جهت تفهیم و بهره وری آنان از کلام وحی، تعلیم می کرد، رسول خدا بود. سپس شاگردان مکتب آن حضرت از اهل بیت و صحابه، این امر مهم را به عهده گرفتند. امیرمؤمنان(ع) که از اهل بیت پیامبر و کامل ترین و شایسته ترین صحابه بود، والاترین نقش را در تفسیر قرآن به عهده داشت و این حقیقت بر هیچ اندیشه ور مؤمن و منصفی پوشیده نیست.

جلال الدین سیوطی در کتاب الاتقان فی علوم القرآن می نویسد:

(درمیان خلفا، کسی که بیشترین مطالب [در زمینه علوم قرآن] را روایت کرده است، علی بن ابی طالب است.)

بعد از علی(ع) که در مهد نزول وحی، تربیت شده بود، دانشمندی از صحابه و تابعین که هر کدام از مکتب پیامبر(ص) و خرمن دانش علی(ع) و اهل بیت بهره گرفته بودند، در این وادی گام نهاده و کتابهای تفسیری زیادی از خود به یادگار گذاشتند.

پس از صحابه و تابعین نیز در عصرها و قرنهای مختلف، دانشمندان علوم قرآنی و مفسران بلند آوازه ای پدید آمدند و هر کدام آثار تفسیری ارزشمندی را به جامعه اسلامی ارائه دادند.

در راستای این تحوّل قرآنی در قرن چهاردهم هجری، که عصر شکوفایی علم و دانش بشر در ابعاد گوناگون است، به مانند دیگر علوم، شاهد کتابهای تفسیری فراوانی از برجسته ترین مفسران هستیم که بی تردید در شکوفایی هرچه بیشتر فرهنگ و معارف اسلام و تبلور هرچه زیباتر آن نقش مؤثر داشته است.

نخستین تفسیر به زبان فارسی

نخستین تفسیری که به زبان فارسی نگارش یافته است، به طور دقیق روشن نیست، ولی به احتمال نزدیک به یقین، تفسیر (سورآبادی) نوشته ابوبکر، عتیق بن محمد هروی است. زیرا این تفسیر بنا به

قول حاجی خلیفه در کشف الظنون در عصر آلپ ارسلان سلجوقی (۴۶۵ - ۴۵۵ق) نگارش یافته است و محققان به تفسیری پیش از آن در زبان پارسی دست نیافته اند.

دومین تفسیر به زبان فارسی، تفسیر خواجه عبدالله انصاری هروی (۳۹۶ - ۴۸۱ق) است که در سال ۴۸۰ ق نگارش یافته و در قرن ششم هجری مایه کار تفسیری رشید الدین ابوالفضل میبیدی، در نگارش تفسیر فارسی کشف الاسرار و عده الابرار، قرار گرفت.

سومین تفسیر به زبان فارسی، تفسیر کشف الاسرار و عده الابرار است که به خامه رشیدالدین ابوالفضل میبیدی در سال ۵۲۰ ق نگارش یافته. این تفسیر، که به قول مفسر: شرح و تفصیل بیشتری است از تفسیر خواجه عبدالله انصاری، از ذخایر گرانقدر ادبیات فارسی به حساب می آید و در شکل گرفتن زبان فارسی دری، نقش عمده ای دارد.

آنچه تاکنون بیان شد، تفسیرهایی است که در اصل به زبان فارسی نگارش یافته اند، اما این که مسلمانان فارسی زبان، در ایران کنونی و ماوراء النهر در صدد ترجمه قرآن و تفسیرهای عربی به زبان فارسی بوده اند، تاریخ دوره های پیش تر از این را نشان می دهد، چنانکه منصور بن نوح، امیر سامانی که علاقه مند به فهم کلام الله مجید بود، نتوانست از تفسیرهای عربی استفاده کند، به این سبب فقهای ماوراء النهر را جمع کرد و از آنان برای جواز ترجمه قرآن و تفسیر آن فتوا خواست.

شرح این واقعه مهم فرهنگی را که خود سرآغاز تحوّل بزرگ در ادب پارسی بود و زمینه ساز تألیف تفسیرهای فراوان به پارسی و غنای زبان ما شد، از مقدمه ترجمه تفسیر محمد بن جریر طبری (م: ۳۱۰ ق) می خوانیم و با نمونه ای از قدیم ترین نثر فارسی آشنا می شویم:

(این کتاب تفسیر بزرگ است از روایت محمد بن جریر طبری، رحمه الله علیه، ترجمه کرده به زبان پارسی و این کتاب را بیاوردند از بغداد، چهل مصحف بود. این کتاب نبشته به زبان تازی و به اسنادهای دراز بود و بیاوردند سوی امیر سید مظفر ابوصالح منصور بن نوح، پس دشخوار آمد بر وی خواندن این کتاب و عبارت کردن آن به زبان تازی و چنان خواست که مر این را ترجمه کند به زبان پارسی.

پس علمای ماوراء النهر را گرد کرد و این از ایشان فتوا کرد، که روا باشد که ما این کتاب را به زبان پارسی گردانیم؟ گفتند: روا باشد خواندن و نبستن تفسیر قرآن به پارسی، مر آن کس را که او تازی نداند. پس بفرمود ملک مظفر ابوصالح، تا علمای ماوراء النهر را گرد کردن د، از شهر بلخ و بخارا و سمرقند و از هر شهری که بود در ماوراء النهر و همه خط بدادند بر ترجمه این کتاب که این راه راست است. پس بفرمود امیر سید ملک مظفر ابوصالح این جماعت علما را تا ایشان از میان خویش هر کدام فاضلتر و عالمتر اختیار کنند تا این کتاب را ترجمه کنند. پس ترجمه کردند، و از جمله این مصحف اسنادهای دراز بیفکندند و اقتصار کردند بر متون اخبار و این را بیست مجلد ساختند... و آن اندر سال ۳۴۵ بود از هجرت پیغامبر(ع)).

تفاوت شیوه های تفسیری که از گوناگونی دیدها و اختلاف نگرشها نشأت می گیرد، امری ناگزیر و غیر قابل انکار است.

برخی از مفسران، تمامی اهتمام خود را به الفاظ آیات قرآن مبذول داشته و قرآن را تنها از جنبه لفظی و ادبیات زبان عربی، تفسیر می کنند.

دسته دیگری از مفسران، درونها و زوایای معنوی قرآن را مورد توجه قرار داده و تأویلات معنوی گسترده ای را، هرچند ناسازگار با ظاهر قرآن، از خود به یادگار گذاشته اند.

گروهی هم قرآن را با آیات قرآنی دیگر و یا روایات مأثور تفسیر کرده اند و در تفسیر قرآن، جز آیات و روایات، هیچ امر دیگری را به رسمیت نشناخته اند.

از میان مذهبهای تفسیری که چه بسا گونه گون تر از آنچه یاد کردیم باشد، سه شیوه تفسیری، رایج و معروف گشته است که برخی از آن شیوه ها، موضوع بحث ما را تشکیل می دهند:

۱. تفسیر ترتیبی یا تجزیه ای.

۲. تفسیر موضوعی.

۳. تفسیر تک نگاری.

هریک از این سه شیوه تفسیری، ویژگیها و امتیازهای خاص خویش را دارد که بررسی آنها نیازمند مجالی دیگر است و ما در این نوشته، تنها درصدد شناسایی و معرفی آثاری هستیم که بر اساس سوّمین شیوه، یعنی تفسیر تک نگاری، شکل گرفته اند.

بررسی تفسیرهای تک نگاری موجود در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، گنجینه ای بزرگ از ذخایر گرانقدر فرهنگ، معارف و اندیشه های اسلامی است که طی هزار سال، آثار بسیاری از اندیشه وران اسلامی را در خود جای داده است و اکنون مرجع پژوهشگران معارف اسلامی است.

این مرکز، به قدری غنی و سرشار است که به دست آوردن فهرست عناوین کتابهای موجود آن (هرچند در یک موضوع) به ماهها و چه بسا در مواردی، به سالها تلاش و زحمت نیاز دارد و به همین جهت، محققان پرتلاشی که در زمینه ارائه فهرست عناوین کتابهای موجود در این کتابخانه، قل م فرسایی می کنند، با گذشت زمان طولانی، هنوز موفق به پیمودن راه دراز آن گنج هزار ساله نشده اند.

عنوانهای کتابهای تفسیری، (چاپی و خطی، عربی و فارسی، دوره های کامل تفسیری و تفسیرهای موضوعی و تک نگاری) که در این کتابخانه موجود است، هنوز نیاز به اکمال دارد.

یادآوری:

۱. هدف از این تحقیق، بررسی تفسیرهای تک نگاری خطی و چاپی است. بنابراین، برابر ترتیب حروف الفبا، بررسی تفسیرهای چاپی برخطی تقدم می یابد و در بدو امر، بررسی تفسیرهای چاپی را پی خواهیم گرفت.

۲. تفسیرهای تک نگاری چایی این مرکز، ممکن است از دید برخی پژوهشیان گذشته باشد، ولی بیشتر تفسیرهای خطی، برای اهل تحقیق ناشناخته مانده اند و امید می رود که بررسی ما در قسمت آثار خطی، بیشتر مورد دقت و توجه اهل تحقیق قرار گیرد.

۳. در بررسی تفسیرهای تک نگاری، سبک نگارش، موضوع بحث، محتوا و جهت گیری کلی برخی تفسیرها با توجه بیشتری مورد نظر قرار گرفته و این به خاطر ویژگیها و اهمیتی است که نگارنده برای آن تفسیرها قائل بوده و امتیاز گذاری میان تفسیرها، اتفاقی نبوده است.

۴. تفسیرهای چایی، در سه بخش بررسی می شوند:

الف: تفسیرهای آیات

ب: تفسیرهای سوره ها

ج: تفسیرهای جزءها.

تفسیرهای آیات

۱. آیه تطهیر و حدیث کساء

۲۹۸/۱۸

م ۳۵۳آ

فارسی

اثری است از محمد علی ارهانی زنجانی در ترجمه، شرح، تفسیر، سبب نزول و مصداق آیه شریفه تطهیر (احزاب ۳۳) و حدیث شریف کساء.

این کتاب، در یک جلد در قطع رقعی در ۱۸۴ صفحه، چاپ و منتشر شده است. تاریخ نگارش، چاپ و اسم چاپخانه و ناشر آن در شناسنامه کتاب، ذکر نشده است.

سبک نگارش: مفسر، نخست، حدیث شریف کساء را از نظر تواتر وعدم تواتر و نیز سلسله سند و منابع نقل سند، به شرح، مورد بحث قرار داده، سپس به شرح و توضیح آیه تطهیر پرداخته است. در ابتدا با ترجمه کوتاهی به زبان فارسی، از آن یاد کرده و آن گاه به شرح، در باره آن سخن گفته است. هر واژه از آیه را از نظر لغوی، اقوال مفسران، روایات شیعه و سنی، بررسی کرده و در پایان، نتیجه مورد نظر خویش را نمایانده است.

۲. آیات ذوالقرنین

۲۹۷/۱۸

آ ۷۴۱ش

فارسی

اثری است از عطاء الله شهاب پور، تحت عنوان: (قرآن با دانش سازگار است) در تفسیر آیات ۸۲ - ۹۴، از سوره مبارکه (کهف).

چاپ دوم این کتاب، به گونه سربی، در سال ۱۳۲۳ ش، توسط انجمن تبلیغات اسلامی، در یک جلد با قطع رقعی در ۲۵ صفحه، انجام شده است.

این کتاب، در ردّ احمد کسروی، نگارش یافته است.

وی مدّعی بود که اسلام و قرآن با دانش امروز، سازگار نیست و برای اثبات گفته های خویش، چند آیه از قرآن کریم، از جمله آیات: ۸۲ - ۹۴، را که درباره ذوالقرنین است، یاد کرده و به پندار خویش، اشکالهایی را بر آیات، وارد ساخته، از جمله این که از مشرق و مغرب زمین، ص حبت شده است و حال آن که علم روز، اثبات کرده زمین کروی است و در آن، شرق و غرب، متصور نیست و...

سبک نگارش: مفسر، نخست آیات مورد بحث را به طور تمام و کمال یاد کرده و سپس به ترجمه فارسی، پرداخته است. آن گاه اشکالهای وارده از سوی احمدکسروی را مطرح کرده و بعد به پاسخ علمی آن اشکالات با الهام از قرآن کریم، پرداخته است و در موارد بسیاری از کتاب اسلام و ه یئت علامه شهرستانی بهره برده و نکاتی دقیق از آن نقل کرده است.

۳. آیه الكرسي: پیام آسمانی توحید - گفتار فلسفی -

۲۹۷/۱۸

۸۴۷ف

فارسی

مجموعه ده سخنرانی از خطیب معاصر، آقای محمد تقی فلسفی است. کتاب یادشده، در یک جلد تنظیم شده و در چندین نوبت چاپ شده و چاپ دهم در دی ماه ۱۳۵۱ ش از سوی هیأت نشر معارف اسلامی انجام شده است، در ۴۱۴ صفحه با قطع وزیری.

سبک نگارش: در این کتاب، جمله های آیه الكرسي با عباراتی روشن، روان و قابل فهم برای تمام طبقات مردم تفسیر شده و در ضمن هر جمله یکی از موضوعات زنده معارف اسلامی به شرح، مورد بحث قرار گرفته است. درباره تفسیر هر جمله، تتبع و تحقیق فراوان انجام داده، از آیات قرآن، روایات معصوم، نظریات دانشمندان علوم طبیعی و نیز نظریات فلاسفه و اهل معقول و اشعار شعرای نامدار استفاده برده و به مباحث لغوی، ادبی و... هیچ گونه توجهی نکرده است. در نتیجه می توان گفت: ایشان در تفسیر آیه الكرسي روش متداول مفسران را تبعیت نکرده است.

موضوعات مورد بحث: در این کتاب به تناسب ده جمله از آیه الكرسي، ده موضوع درخور تحقیق، مورد بحث قرار گرفته است:

۱. توحید یا شعار آزادی ۲. بحث درباره حیات ۳. بحث در باره قیوم ۴. منشأ خواب ۵. مالک واقعی جهان ۶. شفاعت ۷. علم الهی ۸. علم بشر و مشیت الهی ۹. معانی (کرسی) ۱۰. نگهدار جهان.

۴. تفسیر آیه نور

۲۹۷/۱۸

ت ۹۱۲

عربی

اثر محقق مدقق، شیخ هادی تهرانی، در تفسیر آیه ۲۴ سوره شریفه نور. این کتاب در سال ۱۳۱۹ق تحریر یافته و در یک جلد، قطع بغلی، دارای ۱۵۲ صفحه در تهران، به چاپ (سنگی نسخ) رسیده است. از تاریخ نشر و محل چاپ آن اطلاعی در دست نیست. سبک نگارش: مفسر در تفسیر آیه شریفه نور، تحقیقات گسترده ای به عمل آورده است. مباحث ادبی، از قبیل: نحو، صرف و... را به گونه دقیق دنبال کرده و نظر خویش را پس از بیان آرای گوناگون بیان کرده و دیدگاههای مفسران را به گونه مستدل بررسی کرده و نظر مطلوب را برگزیده است.

اصطلاحات عرفانی را زیاد به کار برده و دیدگاههای عرفانی را نیز بررسی کرده است. روایات معتبر شیعی را ذکر و تحلیل کرده و نتیجه مطلوب را پس از بررسی گرفته است. به عنوان نمونه: (عجیب این است که مفسران بدون تعقل دچار یاهه گویی شده اند... زیرا آنان در این آیه، چیزی را مدعی هستند که امکان حصول آن برای آنان نیست و عجیب تر از همه این است که اصحاب ما [امامیه] نیز مسلک دیگر مفسران را پیموده اند. چنانکه از گفته های مرحوم طبرسی روشن است و ما آنچه را که در مجمع البیان آمده است، متعرض می شویم:

(اللّه نور السموات و الأرض...) در معنای آن اختلاف کرده اند، بر چند وجه: وجه اول آن است که خداوند هادی اهل آسمان و زمین است... این قول از ابن عباس نقل شده است.

وجه دوم این است که خداوند نور آسمان و زمین به سبب شمس و قمر است. این قول از حسن و ابوالعالیه و ضحاک روایت شده است.

وجه سوم این است که خداوند زینت دهنده آسمان به ملائکه و زینت دهنده زمین به سبب انبیا و علماست. این قول از ابی بن کعب نقل شده است... وی بعد از نقل اقوال مختلف از مجمع البیان چنین می نویسد:

(اما وجه اول که از ابن عباس روایت شده است، قولی است حق و تردیدی در آن نیست، زیرا منطبق بر موازین [شرع] بوده و کلمات معصومین نیز این قول را گواهی می کند.

واما آنچه از ضحاک و دو هم نظرش نقل شد، غلطی است واضح، زیرا نور به معنای حقیقی که برای شمس و قمر ثابت باشد، صحیح نیست که بر خداوند حمل شود، چون چیزی که مخلوق خدا باشد، صحیح نیست بر خداوند حمل شود...

واما قول سوم از قول دوم هم خرافی تر است، زیرا زینت از ظاهرترین خواص نور نیست، تا به اعتبار آن قائل به مجاز شویم...)

۵. رساله الانوار در تفسیر آیه نور

۲۹۷/۱۷۸

ر ۹۸۶

فارسی

این اثر از مولانا شرف الدین محمد بن علی نیمدهی، از دانشمندان قرن نهم هجری قمری است، در تفسیر آیه ۲۴ سوره شریفه نور.

مؤلف، این کتاب را به ظهیر المله و الصدارة... عبدالباقی، تقدیم کرده و در قصیده مدیحه ای که با مطلع ذیل، برای وی سروده، تخلص خود را (فناپی) آورده است:

زهی بلند جناب و رفیع مقداری کز امر او نکند یک نفس فلک تأخیر
ظهیر دولت و دین مقتدای اهل یقین که در وجود نیاورد، چون تو چرخ اثیر
(فناپی) از کویت این امید دارد و بس که همچو ذره هویدا شود به مهر ظهیر

این کتاب، در زمستان ۱۳۶۱ ش با تصحیح و تحشیه آقای دکتر اسماعیل حاکمی، توسط انتشارات (بنیاد قرآن) با همکاری سازمان اوقاف جمهوری اسلامی ایران - سازمان چاپ گرافیک تهران - در یک جلد با قطع وزیری و در ۱۳۶ صفحه به چاپ رسیده است.

سبک نگارش: نویسنده، تفسیر این آیه شریفه را به دو سبک دنبال کرده است، بدین بیان که قسمت کمی از تفسیر را به سبک متداول مفسران تفسیر کرده و آرای فقها را نیز در این قسمت، بیان کرده و قسمت آخر وعمده آن را به سبک عرفا و متصوفه تفسیر کرده است. دربخش دوم، تحقیقات عالیه عرفانی و مطالب دقیق حکمی و فلسفی دارد که دلیل بر احاطه و مراتب علمی و فضل مؤلف رساله است.

دراین رساله از مفسران بزرگی چون امام علی ابن ابی طالب (ع) وابن عباس و ابن مسعود، نقل قول کرده است واز عرفایی چون: حسن بصری، ابویزید بسطامی، امام محمد غزالی، حسن بن منصور حلاج، شیخ روزبهان، جنید بغدادی، محی الدین بن العربی، سهل تستری و... نیز مطالب فراوانی، یاد و تحلیل شده است. علاوه بر این، از فرقه های کلامی چون اشاعره، معتزله، صوفیه و... مطالب کلامی به میان آورده است.

وی در تفسیر آیه یادشده، مطالب تفسیری فراوانی از امام صادق و امام باقر (ع) ذکر کرده و آن مطالب را مبنای باورهای تفسیری خویش قرار داده و نیز از آیات قرآن، در تفسیر این آیه شریفه، استفاده کرده است.

لغات و اصطلاحاتی که در این تفسیر به کار برده شده، به شرح زیر است:

۱. لغات و اصطلاحات عرفانی مانند: مکاشفه، تجلیه، فناء فی الله، تصفیه، توکل و...
۲. لغات و اصطلاحات نجومی مانند: نیرات، کواکب، بروج، افلاک تسعه، افلاک سبعة و...
۳. لغات و اصطلاحات فلسفی همچون: وجود، ماهیت، عرض، واجب الوجود، عقل اول، عقل کل، نفس کل و...

جایگاه (رساله الانوار) در ادبیات فارسی

مؤلف در این کتاب در بحثهای مختلف عرفانی، فلسفی و... از اشعار گوناگون شعرای معروف زبان پارسی و نیز اشعاری که خود وی سروده، استفاده زیادی کرده است.

اما در قسمت نثر: وی در بسیاری از موارد از صنایع بدیعی استفاده کرده و کنایات و اشارات، رموز، ضرب المثل و کلمات مسجع به کار برده است و درعین حال، قواعد وادبیات فارسی متداول در زمان خویش را به خوبی و درستی رعایت کرده است. در هر صورت می توان گفت: گذشته از این که این کتاب، معارف قرآنی را در اختیار خواننده قرار می دهد، درزنده ساختن ادبیات فارسی، جایگاهی والا دارد.

۶. رساله بدیعه

۲۹۷/۱۷۹

عربی

این کتاب، در تفسیر آیه شریفه (الرّجال قوامون علی النّساء...) (نساء / ۳۴) است به قلم آیه الله سید محمد حسین حسینی تهرانی، که در یک جلد با ۱۵۱ صفحه، به قطع وزیری به چاپ رسیده است.

نگارش آن، بنا به اظهار نویسنده در آخر کتاب، در ۲۲ ذی القعدة ۱۳۹۹ق به پایان رسیده است. سبک نگارش: مفسّر در نگارش این تفسیر، سبک خاص و منحصر به فرد خویش را دنبال کرده است؛ یعنی نخست مقدمه کلی را تحت عنوان (لزوم هدایت هستی از سوی خدا) مطرح ساخته و سپس اقوال اهل لغت و مفسران را مورد بحث قرار داده و به گونه مبسوط بررسی کرده و آن گاه به آرای فقهی متوسل گردیده است. در مرحله آخر به آیات قرآن و روایات مأثور که در تبیین مراد وی کمک می کند، رو آورده است.

موضوعات مورد بحث: در این تفسیر، مطالب زیر مورد بحث قرار گرفته اند:

۱. قضاوت زن ۲. جهاد زن ۳. حکومت و رهبری زن ۴. فتوا دادن زن ۵. ولایت فقیه. وی درباره هریک از موضوعات یاد شده به گونه مبسوط بحث کرده است. بدین معنی که هر کدام از آیات قرآن، روایات مأثور و آرای فقهای شیعه و سنی را کاملاً بررسی کرده و آن گاه نظر خویش را بیان داشته است.

۷. رساله نوین

۵۲۹ / ۳۲۹۷

ر ۵۸۶ح

فارسی

درباره بنای اسلام برسال و ماه قمری و تفسیر آیه: (انّ عدّة الشّهور عندالله اثنا عشر شهراً...) (توبه / ۳۶ - ۳۷).

این کتاب، از علامه سید محمد حسین حسینی تهرانی است که در تفسیر دو آیه یادشده از سوره مبارکه توبه، نگارش یافته است.

چاپ اول این کتاب، در سوم جمادی الثانیه ۱۴۰۶ ق در چاپخانه علامه طباطبایی، توسط انتشارات صدرا در یک جلد، قطع رقعی، با ۱۵۲ صفحه، صورت گرفته است.

سبک نگارش: این کتاب، در ضمن تفسیر، دربردارنده مطالب: ادبی، فقهی و تاریخی است. در بخش مطالب تاریخی، مباحثی از قبیل: حرکت پیامبر از مکه به سوی عرفه، خطبه رسول الله در عرفه، افاضه پیامبر از عرفات و خطبه پیامبر در (منا) را در بردارد.

نویسنده، به تفسیر دو آیه شریفه مورد بحث، پرداخته و در محور کلمه (نسی) که در آیه شریفه: ۳۷ واقع شده است، از جنبه لغوی، تفسیری و بیان احکام، بحث مفصّلی کرده است. نیز گفتار مفسّرانی چون: طبرسی، فخرالدین رازی و... و دانشمندانی چون ابوریحان بیرونی و ابومعشر بلخی را در مورد این کلمه، نقد و بررسی کرده است. همچنین روایات وارده در این مورد را نقل کرده و آن گاه احکام فقهی (نسی) را یادآور شده است.

بخشی از مطالب رساله:

(... در شرع انور اسلام، هم تأخیر ماههای حرام، از محل خود، حرام است و هم تأخیر آداب، احکام و دستوراتی که در زمانهای مشخص، همچون ماه رمضان برای روزه و ماه ذی الحجه برای حج، مقرر شده است و علی هذا، تبدیل ماههای قمری به شمسی، به هیچ وجهی من الوجوه، جایز نیست.)

وی بعد از تفسیر آیه، حکم فقهی استنباط شده از آن را چنین بیان می دارد:

(مسلمانان نمی توانند سال شمسی را ملاک و میزان اعمال و تاریخ خود، معین و مقرر دارند، زیرا که در قرآن مجید، با صراحت، سال مسلمانان را سال قمری قرار داده: (إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ ...) (توبه ۳۶).

مؤلف در قسمتی از بحثهای خویش، پرسش و پاسخهایی را مطرح می کند که به پاره ای از آنها اشاره می شود:

(اگر کسی بگوید:

چه اشکال دارد که مسلمانان، اعمال و تکالیف عبادیه خود را مثل روزه و حج، طبق ماههای قمری انجام دهند و سایر آداب و شؤون اجتماعی و سیاسی خود را طبق ماههای شمسی به جای آورند؟ در پاسخ می گوئیم:

تمام اشکالات از همین طرز تفکر پیدا می شود، زیرا اولاً تاریخ شمسی را رسمی قرار دادن، خلاف نصّ قرآن و خلاف سنت نبوی و سیره ائمه طاهرین (ع) و علمای اسلام، بلکه خلاف منهج راستین تمام مسلمانان است.

وثانیاً موجب تفکیک دین از سیاست است...

وثالثاً موجب تعطیل کتابها و تواریخ نوشته شده و قطع رابطه نسل خلف با سلف صالح است...

وی پس از بیان ابعاد گوناگون مسائل شرعی، در زمینه های یاد شده به فرازهای تاریخی دیگر مبنی بر توطئه های استعمار بر تغییر سال و ماه قمری به شمسی و تغییر اسامی ماههای عربی شمسی به زردشتی پرداخته و مطالب مفصّلی را بیان می کند که جمله هایی از آن ذکر می شود:

(... مجلس دوره دوم (ملّی سلطنتی) سالها و ماههای قمری را برداشت و به جای محرّم و صفر، حمل و ثور و جوزا را گذاشت...).

آن گاه با بیان مطالب دیگر، پرده از ماهیت زردشتی مآبان دوره سلطنتی در ایران اسلامی برداشته، می گوید:

(... دوره پنجم مجلس شورای ملی در جلسه یکصد و چهل و سوم،... تاریخ شمسی را که طبق بروج و به اسامی عربی بود، نسخ و به جای آن، تاریخ هجری شمسی باستانی قرار داد...)

آن گاه انگیزه این تغییرات را چنین بیان می کند:

(... اصل این پیشنهاد به وسیله ارباب کیخسرو و شاهرخ، مردی زردشتی مذهب و دشمن اسلام و اعضای (فراماسونری ایران) و به تشویق وترغیب سید حسن تقی زاده، مهره خاص اجنبی و از رؤسا و سابقه داران شصت ساله (فراماسونری) در ایران صورت گرفت...)

سپس می نویسد:

(... این پیشنهاد بدین طریق بود که در تاریخ رسمی شمسی کشور، دو تغییر باید داده شود: اول، نام ماههای عربی از حمل و ثور و جوزا... به نام ماههای ایران باستانی، فروردین، اردیبهشت، خرداد و... تبدیل شود.

دوم، تعداد ماههای این بروج، شش ماه اول را ۳۱ روز و پنج ماه دوم را ۳۰ روز و یکماه اخیر را ۲۹ روز گرفت، این می شود: ۳۶۵ روز و برای خرده آن هر چهار سال یک بار، اسفند ماه را ۳۰ روز و آن سال را تا ۳۶۶ روز محاسبه کنند...)

و علت کم و زیاد شدن ماهها را به شرح زیر عنوان می کند:

(... این هم به علت آن بود که زردشتیان قبل از اسلام، پنج روز از سال را جزء سال حساب نمی کردند و در آن پنج روز، مجاناً دنبال کارهای خیر می رفتند.)

۸. طایر فرخنده - تفسیر آیه نور

۲۹۷ / ۸۱۸

ط ۸۱۸ ک

فارسی

اثری است از بانوی مسلمان، شیعه مذهب به نام مخفف: (ر - ک) در تفسیر آیه ۲۴ سوره نور. این کتاب به سال ۱۳۲۴ش در یک جلد، قطع رقعی، در ۱۴۴ صفحه، چاپ و منتشر گردیده است. تاریخ نگارش و اسم چاپخانه و ناشر، در شناسنامه کتاب ذکر نشده است. چاپ کتاب، به گونه سربی و در تهران صورت گرفته است.

نویسنده اظهار می دارد که تقریرات درس استادش، آقای میرزا خلیل، مجتهد معاصر را با تنظیم و اصلاح، به رشته تحریر در آورده است.

سبک نگارش: مؤلف مقدمه کوتاهی مبنی بر عظمت آیه شریفه (نور) در اول کتاب آورده و آن گاه آیه مبارکه (نور) را تفسیر کرده است. بحثهای لغوی، ادبی، اقوال مفسران سلف و روایاتی زیاد را

عنوان کرده و در پایان تفسیر این آیه شریفه، تفسیر کوتاهی برای تمام سوره نوشته است. خود در این باره می نویسد:
(من به برکت این آیه، تمام سوره را به طور مختصر، تفسیر کرده ام.)

۹. آیه مباهله

۲۹۷ / ۹۵

م ۳۸۹س

(عربی)

از آثار گرانقدر محقق مدقق، علامه بزرگوار عبدالله السبیتی، شرح و تفسیر آیه مبارکه مباهله (آل عمران / ۶۱) است. این رساله، با مقدمه ای از استاد، سید صدر الدین شرف الدین در سال ۱۳۶۶ ش / ۱۹۷۴ م در یک جلد، با قطع رقعی در ۱۵۲ صفحه، در مطبعه الکتاب بغداد چاپ و منتشر شده است.

سبک نگارش: وی نخست، مطالبی را در فضیلت اهل بیت پیامبر به رشته تحریر در آورده، سپس داستان مناظره (وفد نجران) با رسول خدا و دعوت آنان به مباهله و نزول آیه شریفه مباهله و حضور رسول الله (ص) با نزدیکترین اعضای خانواده خود برای مباهله و... را شرح داده است. وی از منابع گوناگونی از کتابهای تفسیر، تاریخ و حدیث اهل سنت، برای اثبات گفته های خویش استفاده کرده است که از آن منابع می توان، صحیح بخاری، صحیح ترمذی، مسند احمد بن حنبل، تاریخ طبری، سیره ابن هشام، تفسیر طبری، تفسیر کبیر و... را نام برد.

۱۰. نور و ظلمت، ترجمه مشکاة الانوار

۲۹۷ / ۱۷۸

فارسی

این کتاب، ترجمه ای است از دکتر زین الدین کیانی نژاد بر کتاب مشکاة الانوار، اثر ابو حامد غزالی (۴۵۰ - ۵۰۵ ق)، در تفسیر آیه شریفه (نور).

مترجم در مورد مشکاة الانوار می نویسد:

(این کتاب، در اواخر عمر و دوره کمال فکری و روحی غزالی نوشته شده و از لحاظ موضوع و محتوا از مؤلفات ممتاز او به شمار می آید.)

وی در مورد تاریخ تألیف آن می نویسد:

(تاریخ تألیف آن به درستی و روشنی [معلوم] نیست.)

کتاب نور و ظلمت به ضمیمه متن عربی آن، مشکاة الانوار، در یک جلد، در ۱۵۳ صفحه (۷۷ صفحه ترجمه و ۷۶ صفحه اصل متن) در بهمن ماه ۱۳۶۳ ش به وسیله چاپخانه رستم خانی به چاپ رسیده است.

سبک نگارش: وی نخست، یک کلمه یا یک قسمت از آیه را توضیح می دهد، آن گاه مطالب فراوانی را که به نحوی با موضوع عنوان شده، مربوط است، تحت عنوان (دقیقه) و به تعبیر مترجم (نکته باریک) مورد بحث قرار می دهد و آن عناوین به طور مکرر یاد می شود. در آن عناوین، تأویلات عرفانی و اظهارنظرهای عرفا بیان می شود و نظریات تازه خود مفسر نیز ذکر می گردد و گاه برخی از مطالب حکمی و فلسفی هم، تحت عناوین یاد شده، مطرح می شود.

۱۱. النظرة الرشيدة في مباهلة السعيدة

این کتاب، به خامه شیخ منصور عبدالله بیات، در تفسیر آیه مبارکه مباهله به زبان عربی نگارش یافته است. چاپ اول این تفسیر در سال ۱۳۹۹ ق / ۱۹۷۲ م در بیروت، دارالزهراء، در یک جلد در قطع رقعی، در ۲۷۰ صفحه صورت گرفته است.

سبک نگارش: مفسر در تفسیر این آیه شریفه، به مباحث لغوی، ادبی، بلاغی و... آیه، هیچ گونه توجهی نکرده و بلکه صرفاً به اثبات موضوع مورد نظر خویش، همّت گماشته و برای این منظور به روایات معتبر شیعه و سنی متوسل شده و از طریق روایات، نتیجه مورد نظر خویش را دریافت کرده است. وی سند روایات را به طور کامل ذکر می کند.

موضوع بحث در تفسیر یادشده: در این کتاب، نویسنده نخست در فضیلت پیامبر عظیم الشان (ص) و اهل بیت (ع) بویژه امیر مؤمنان علی (ع) مطالبی را عنوان کرده و زوایای گوناگونی از زندگی اهل بیت را با استناد به آیات قرآن، شرح داده است. آن گاه از فضیلت اعمال روز مباهله سخن به میان می آورد. سپس سبب نزول آیه و داستان مباهله را از طریق شیعه و سنی و با ذکر چند روایت از صحیح مسلم، تفسیر کبیر و تفسیر کشاف فخر رازی، شرح داده و در پایان کتاب، از فضیلت پیامبر و اهل بیت او، که در کتابهای انبیای پیشین آمده، مطالبی را یاد کرده است.